

GALERİCİ-SERĞİ YAPIMCISI OLARAK RENÉ BLOCK VE FLUXUS SANATI*

RENÉ BLOCK AS GALLERIST-EXHIBITION ORGANISER AND FLUXUS ART

Hatice Özdoğan Türkyılmaz**

Öz

Bu makalede, küresel sanat ortamının önemli aktörlerinden biri olan Alman galerici, sanat yayıncısı, sanat koleksiyoncusu, sanat danışmanı, sergi yapımcısı ve küratör René Block'un erken dönem galericilik faaliyetleri ile Fluxus sanatçılarıyla kurduğu ilişkilerin başlangıcı ve süreç içerisindeki gelişimi ele alınacaktır.

Çalışmamız kapsamında kaynak ve verilere ulaşma sürecinde, başlıca iki yöntem izlenmiştir: Öncelikle, çeşitli ulusal ve uluslararası arşivler ile veri tabanlarında kapsamlı bir araştırma ve literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra başta René Block'un kendisi olmak üzere Block'la ortak projelerde, sergilerde çalışmış ya da herhangi bir şekilde o süreçleri gözlemleme, deneyimleme imkânı olan sanatçılar, küratörler, müze yöneticileri ve diğer uzmanlarla iletişime geçilerek görüşme ve/veya yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Kütüphane ve arşivlerden ulaştığımız her türlü yazılı-basılı-görsel-işitsel doküman ile gerçekleştirmiş olduğumuz kişisel görüşme/yazışma ve söyleşilerden elde ettiğimiz yeni bilgi ve veriler makalede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: René Block, Fluxus Akımı, Joseph Beuys.

Abstract

In this article, one of the important actors of the global art scene, German gallerist, art publisher, art collector, art consultant, exhibition organiser, and curator René Block's early gallery activities and the beginning and development of the relationships he established with Fluxus artists will be discussed.

Within the scope of our study, two main methods were followed in the process of accessing resources and data: First of all, a comprehensive research and literature review was carried out in various national and international archives and databases. Then, artists, curators, museum directors and other experts who had worked on joint projects, exhibitions or had the opportunity to observe and experience those processes in any way, especially René Block himself, were contacted and interviews and/or correspondence were carried out. All kinds of written-printed-audio-visual documents we have obtained from libraries and archives and new information and data obtained from the personal interviews/correspondences and interviews we have carried out have been tried to be evaluated in the article.

Keywords: René Block, Fluxus Movement, Joseph Beuys.

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 15.03.2021 - Kabul tarihi:22.06.2021.

* Bu makale, yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamladığı "Küreselleşen Türkiye'nin Kültür ve Sanat Ortamında Bir Aktör: René Block" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın araştırma sürecinde, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından verilen 2211/A Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı'ndan destek alınmış ayrıca 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında Freie Universität Berlin'de misafir araştırmacı olarak araştırma-incelemeler gerçekleştirilmiştir.

**Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çağdaş Sanat ABD, ozdoganhat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9357-7383>.

1. Giriş

René Block Alman bir galerici, sanat yayıncısı, sanat koleksiyoncusu, sanat danışmanı, sergi yapımcısı ve küratördür. 1964'te, daha 22 yaşındayken, *Cabinet René Block* isimli galerisini açarak Almanya'nın en genç galericisi unvanına sahip olmuştur. Daha sonra, o dönemde henüz tanınmayan Joseph Beuys, Nam June Paik, George Maciunas ve Wolf Vostell gibi Fluxus sanatçılarıyla aksiyonlar, happeningler, sergiler ve konserler düzenlemiştir. Intermedia sanatı ve happeninglerin tanıtımında öncü isimlerden biri olan René Block, neo-avangard ve Fluxus hareketinin tanınırlığı ve popülaritesinin artmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Galerilerinde organize ettiği etkinliklerle Fluxus akımının ve başta Joseph Beuys olmak üzere bu akıma bağlı sanatçıların önce Almanya daha sonra da Amerika'da tanınıp ün kazanmasında etkili olmuş, sanat dünyasında, bu sanatçıların galericisi olarak tanınırlık kazanmıştır. Block, galerilerini kapattıktan sonra farklı kurumlar için büyük ölçekli sergiler organize etmeye başlamıştır. 2008 yılında, Berlin'de yeniden açtığı Edition Block ile tekrar galerici ve yayıncı köklerine dönüş yapmıştır.

Bu çalışmada, René Block'un erken dönem galericilik faaliyetleri, Fluxus sanatçılarıyla kurduğu ilişkilerin başlangıcı ve süreç içerisindeki gelişimi irdelenecektir. Bu doğrultuda öncelikle ilk gençlik yıllarında Block'un müzik ve görsel sanatlar alanlarına olan merakı ve ilgisinin nasıl oluştuğu ele alınacaktır. Daha sonra Block'un Berlin'de (1964-1979) ve New York'ta (1974-1977) açtığı galerilerde Fluxus sanatçılarıyla gerçekleştirdiği etkinlikler üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, 2008 yılında Berlin Tiergarten'da TANAS - Çağdaş Türk Sanatı İçin Alan/Proje Alanı ile aynı binada tekrar açılan Edition Block'un faaliyetlerine değinilecektir.

2. René Block'un İlk Gençliği: Müzik ve Görsel Sanatlar İlgisinin Başlangıcı

René Block¹ 1942 yılında, Almanya'nın Düsseldorf kenti yakınlarındaki Velbert'te doğmuştur. Çok fazla kültürel etkinlik olmayan Aşağı Ren Bölgesi'ndeki bir köyde yetişen Block, ilk gençlik yıllarından itibaren müziğe ilgi duyar, okul yıllarında konserlere gider. Erken gençlik yıllarında, okulunun konferans salonunda Bayer-Uerdingen Werksorchester'ın verdiği konserleri izler (Baum, 1989:254). Kültürel bilgilenme aracı olarak radyonun kullanıldığı o yıllarda, Block da

¹ Gerçek ismi Rainer Martin Block olup sanat dünyasında René Block olarak tanınmaktadır (Babias vd., 2015:525).

oldukça erken bir tarihte bir radyo edinir. Özellikle uluslararası yayın yapan Hollanda radyo kanalı Hilversum'dan Anton Bruckner, Antonín Dvořák, Richard Wagner, Wolfgang Amadeus Mozart ile Nordwestdeutscher Rundfunk'un (NWDR) gece programlarını dinler; 50'ler ve 60'larda düzenli olarak deneysel müzik yayını yapan Kölner Studio'yu takip eder. Karlheinz Stockhausen, Pierre Boulez, Bernd Alois Zimmermann, Luigi Nono, Erik Satie gibi isimlerle tanışıklığı bu yıllara dayanmaktadır (Knapstein, 2011:9).

On altı yaşındayken arkadaşlarıyla çıktığı bisiklet gezisinde, Amsterdam'a doğru giderken yolda uğradıkları Kröller-Müller Müzesi [Kröller-Müller Museum]² Block'un ilk ziyaret ettiği müze olur. Bu müzenin özellikle modern sanat bölümü ilgisini çeker; röprodüksiyonlarından tanıdığı Vincent van Gogh'un resimlerinin yanı sıra James Ensor, Piet Mondrian, Pablo Picasso gibi sanatçıların eserlerini ilk kez yakından görme olanağı elde eder. Amsterdam'daki müzelerde ise, van Gogh'un başka eserleri, büyük boyutlu informel, taşist yapıtlar ve COBRA ressamlarının eserleriyle karşılaşır. Bu müze ziyaretleri sonucunda, Block'ta müziğin yanında görsel sanatlar ilgisi oluşur, Amsterdam'dan yağlı boya, kağıt, fırça gibi malzemeler satın alır. İlerleyen süreçte, Kleve'de yaşayan tanıştığı ilk sanatçı Hanns Lamers³ ile kişisel ilişkileri, Block'un sanat dünyasına olan ilgisini arttırarak meslek seçiminde etkili olur (Baum, 1989:254-55).

Block, sık sık ressam Lamers'in evine ziyaretler gerçekleştirir. Sanatçı, Block'a Paris yıllarından bahseder, cam arkası boyama resimleri ile arkadaşı Beuys'un çizimlerini gösterir. Böylece Block, Beuys'a ait birkaç küçük obje ve pek çok çizimi, ilk kez Lamers'in atölyesinde görür; ancak bunlar Block'un çok fazla ilgisini çekmez onun asıl ilgisini Lamers'in sanatçı kişiliği çeker. Block, saatlerce Lamers'in sanat kartpostalları koleksiyonunu inceler (Baum, 1989:255;

² Hollanda'nın Otterlo kentindeki Hoge Veluwe Millî Parkı içinde yer alan Kröller-Müller Müzesi, yaklaşık 90 resim ve 180'in üzerinde çizimle Amsterdam'daki Van Gogh Müzesi'nin ardından dünyanın ikinci büyük van Gogh koleksiyonuna sahiptir. Müzede ayrıca Claude Monet, Georges Seurat, Pablo Picasso ve Piet Mondrian gibi modern sanatçıların eserleri sergilenmektedir (Kröller-Müller Museum, t.y.).

³ 1920'lerde Paris ve Berlin'de eğitim gören ressam Hanns Lamers'in (1897-1966) ilk eserleri güçlü bir dışavurumcu etkiye sahiptir. Ardından natüralist bir döneme girmiş, savaş sonrasında, resimlerine büyük bir aydınlatma gücü/parlaklık veren cam arkası boyama resmini [Alm. Hinterglasmalerei] bulmuştur. Sanatı 1960'larda tekrar soyuta dönmüştür. Kleve'deki evinde, arkadaşları Willy Maywald, Joseph Beuys ve Fritz Getlinger ile sergiler, konserler üzerine tartışmalar, toplantılar gerçekleşmiştir. Lamers'in kapısı her zaman özellikle genç sanat çevresine açık olmuş, Heinrich Böll, René Block gibi isimler sık sık misafiri olmuştur. Lamers tecrübelerini paylaştığı, arkadaşı Beuys ve diğer genç sanatçılar Ute Klophaus, Rudolf Schoofs, Hildegard Weber'i öğrencileri olarak görmüştür (Grass, 9 Şubat 2016).

Herzog, 2009:9). Bu dönemde, ilk başta sanatçı olmayı düşünen Block'u o günlerde izlediği bir film derinden etkiler ve bu fikrinden vazgeçirir. Başrolünü Kirk Douglas'ın oynadığı Vincent van Gogh'un hayatını anlatan Hollywood filmi "Yaşama Tutkusu"nu⁴ [Lust for Life, 1956] izledikten sonra, Block sanatçı olmak için asla yeterli güce sahip olamayacağını fark eder; ama *daha kolay bir rolle* kendini özdeşleştirir: Sanatçıya yardım eden, tacir [Alm. Händler] Theo van Gogh. Bu tarihten itibaren sanat taciri olma isteği, Block'ta bir tutkuya dönüşür (Baum, 1989:255).

1959-1961 arasında, Werkkunstschule Krefeld'de cam boyama [Alm. Glasmalerei] okur.⁵ O dönemde, Paul Wember'in direktörlüğünü yürüttüğü Museum Haus Lange'de gerçekleşen Yves Klein, Jean Tinguely, Arman, Alberto Burri gibi dönemin uluslararası avangard sanatçılarının yer aldığı sergileri görme imkânı bulur (Ruttimann ve Seinsoth, 2014:73; Leuthäuser, 2015).

1961-63 arasında çıraklık eğitimini tamamlar. Bu dönemde gerçekleştirdiği bir illüstrasyonla Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti genelindeki bir gençlik yarışmasında [Jugendwettbewerb des Landes Nordrhein-Wesfalen] birincilik ödülü kazanır (Jans, 2014:15, dipnot 2; Leuthäuser, 2015). Bu ödül, bir haftalık iki kişilik bir Paris gezisidir. Kazandığı ödül kapsamında, 1963 yılında yakın arkadaşı KP Brehmer⁶ ile birlikte Paris'e giderler. Gündüzleri müzeleri ve galerileri gezip akşamları da konser, gösteri, tiyatro gibi etkinliklere katıldıkları bu gezi Block'u oldukça etkiler. Bu yıllarda Paris ya da Amsterdam'a taşınmak konusunda kararsızlık yaşarken 1963 yazında, KP Brehmer'in daveti üzerine onunla birlikte Batı Berlin'e taşınır (Baum, 1989:255).

⁴ Film, Türkiye'de "Ölmeyen İnsanlar" adıyla piyasaya sürülmüştür.

⁵ Block, on yedi yaşındayken Werkkunstschule'ye girmek için başvuru yapar. Başvuru yapanlar arasında en genç aday olması nedeniyle başvuru esnasında, sekreter eğer okula girmek istiyorsa cam boyama bölümünü seçmesini tavsiye eder; çünkü o bölüme başvuran başka aday yoktur. Block bu tavsiyeye uyarak daha çok sosyo-ekonomik olarak üst kesimden kız öğrencilerin tercih ettiği cam boyama bölümünü seçer (Baum, 1989:255).

⁶ Düsseldorf Sanat Akademisi'nden [Kunstakademie Düsseldorf] mezun olan Alman ressam ve grafik sanatçısı Klaus Peter Brehmer (1938-1997), ismini KP şeklinde kısaltarak kullanır; çünkü bu ifade Almanya Komünist Partisi'ni (Kommunistische Partei Deutschlands [KPD]) akla getirmektedir (B. Egging'ten akt. Abdullah, 2017:173). Sigmar Polke, Gerhard Richter ile birlikte Kapitalist Gerçekçilik akımının önde gelen temsilcilerinden biri olarak, zamanının koşullarıyla eleştirel bir biçimde yüzleşmek için tamamen kendine has bir biçim dili geliştirmiştir (Heinrich, 2010). Sanatçı, işlerinde genellikle sosyo-politik temaları ele alır (Leuthäuser, 2015), soyut motifleri gerçek objelerle harmanlayarak kullanır (Can, 2011). 1964'ten itibaren düzenli olarak Galerie René Block'ta gerçekleşen sergilerin yanı sıra documenta 5 (1972) ve documenta 6'da (1977) yer almıştır (Leuthäuser, 2015).

3. Berlin'den New York'a: René Block'un Fluxus Sanatçılarıyla Gerçekleştirdiği Etkinlikler

1961 yılında Duvar'la çevrelenmiş, Soğuk Savaş nedeniyle jeopolitik olarak izole edilmiş bir ada görünümündeki Batı Berlin'de yaşamaya başlayan René Block, serbest projeler ve avangard sanat etkinlikleri için bir galeri açmaya karar verir (Babias ve Rollig, 2015:6). Nisan 1964'te daha yirmi iki yaşındayken, Batı Berlin'de yer alan Schöneberg semtindeki Kurfürstenstraße 149'da *Cabinet René Block. Grafisches Kabinett der Freien Galerie* isimli galerisini açar (Babias vd., 2015:457-458). Cabinet René Block'ta, Brehmer'in küçük ölçekli denebilecek *oyma baskı* [Alm. Radierungen] ve *klişe baskılarını* [Alm. Klischeedrucke] gösterdiği "Klaus Peter Brehmer. Druckgraphik" başlıklı sergiyi açar, ardından Gerresheim'in *tahta baskılarını* [Alm. Holzschnitte] gösterdiği "Bert Gerresheim. Comic Strips" başlıklı sergiyi düzenler (Leuthäußer, 2015).

Görsel 1. Galerie René Block, *Frobenstrasse 18*, Berlin-Schöneberg, 1964.

Daha sonra yine Berlin-Schöneberg'te yer alan Frobenstraße 18'e taşınarak galerisinin ismini *Galerie René Block* şeklinde değiştirir (Görsel 1). Bu yeni galerinin açılışı, 15 Eylül 1964'te, "Neodada. Pop. Dekolaj. Kapitalist Realizm" (Neodada. Pop. Décollage. Kapitalistischer Realismus)⁷ başlıklı Block'un *ilk dikkat çekici sergisi*⁸ ile sanat eleştirmeni Heinz Ohff⁹ tarafından yapılır (Babias vd., 2015:457-458). René Block ve sergideki sanatçılardan daha yaşlı bir kuşağa

⁷ Bu sergi, 16 Eylül – 5 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

⁸ Serginin davetiyesinde "Die erste demonstrative Ausstellung" ifadesi kullanılmıştır (Babias vd., 2015:458).

⁹ Sanat eleştirmeni ve gazeteci Heinz Ohff (1922-2006), 1961-1987 yılları arasında Berlin'deki *Der Tagesspiegel* gazetesinin kültür sanat bölümününün şef editörlüğünü yapmıştır.

mensup olan Ohff, o yıllarda *Der Tagesspiegel* gazetesinin kültür sanat sayfasının şef editörüdür. Genel olarak sanat çevrelerince Galerie René Block'ta gerçekleşen etkinliklerin göz ardı edildiği bir dönemde, tecrübeli sanat eleştirmeni Ohff tarafından galerideki çalışmaların takdir edilerek desteklemesi istisnai bir durumdur (Leuthäuser, 2015).

René Block, Galerie René Block'ta kendi kuşağından Federal Almanya Cumhuriyeti'nde (Batı Almanya) çalışmalarını sürdüren sanatçıları temsil etmek şeklinde bir galeri programı belirler (Abdullah, 2017:164). Gerçekleştirdiği ilk sergide de KP Brehmer (1938-1997), Karl Horst Hödicke (d. 1938-), Herbert Kaufmann (1924-2011), Manfred Kuttner (1937-2007), Konrad Lueg (1939-1996), Siegmund Lymasik (1920-1996), Lothar Quinte (1923-2000), Sigmar Polke (1941-2010), Gerd Richter¹⁰ (d. 1932-) ve Wolf Vostell'in (1932-1998) işlerine yer verir. Sanatçılar bu sergideki işleriyle Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya) "Sosyalist Gerçekçilik" söylemine karşı biçimde formüle ettikleri "Kapitalist Gerçekçilik" söylemiyle yanıt vermişlerdir. Bu yeni söylemle Batı Almanya'nın savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tüketim odaklı ve yüzeysel toplumsal yapısının gerçek yüzünü ortaya çıkararak bir çeşit "Alman Pop"u oluşturmak istemişlerdir (Buchmaier, 2015:29).

Block'un birlikte çalışmak için galerisine davet ettiği en yaşlı sanatçı, o yıllarda Düsseldorf Sanat Akademisi Heykel Bölümü'nde profesör olan Joseph Beuys'tur (1921-1986) (Foote, 1975). Aslında Block'un galerisine davet ettiği diğer sanatçılarla Beuys arasında çok fazla yaş farkı olmamasına rağmen hem profesör hem de *documenta*'ya katılmış bir sanatçı olduğu için Block ilk başlarda Beuys'u yeni açmış olduğu galerisine davet etmeye cesaret edemez. O yıllarda bile ün sahibi olan Beuys'a duyduğu saygıdan dolayı ilk başta mektup yazma girişiminde de bulunmaz. Daha sonra sanatçı Wolf Vostell aracılığıyla Beuys'un Köln'deki atölyesinde ilk buluşma gerçekleşir (Herzog, 2009:10-11). Ardından Galerie René Block'un ikinci sergisi olarak Joseph Beuys'un katılımıyla konusu *çizimler* [Alm. Zeichnungen] olan bir sergi planlanır; ama çeşitli nedenlerden dolayı bu sergi gerçekleşemez. René Block bu sergi yerine, "Gerd Richter: Kapitalist Realizm Resimleri" (Gerd Richter. Bilder des kapitalistischen Realismus)¹¹ başlığı altında galerisinin ilk büyük solo sergisini düzenler ve Richter için bir katalog hazırlar. Sergi

¹⁰ Sanatçı ilerleyen yıllarda ismini Gerhard Richter şeklinde kullanmaya başlamıştır.

¹¹ Bu sergi, 18 Kasım 1964 – 5 Ocak 1965 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

kapsamında basılan bu katalog, Richter hakkında yayımlanmış ilk katalog olur¹² (Leuthäuser, 2015).

Block'un Batı Berlin'de galericilik faaliyetlerine başladığı yıllarda, Federal Almanya'nın farklı kentlerinde, sanatçılar tarafından organize edilen Fluxus festivalleri kapsamında gösteri ve konser gibi çeşitli etkinlikler gerçekleşir. 1962 yılında ilk Fluxus Festivali, Almanya'nın Wiesbaden kentindeki Städtisches Museum'da gerçekleşmiştir.¹³ "Fluxus – Uluslararası En Yeni Müzik Festivali" (Fluxus – Internationale Festspiele Neuester Musik) başlığı altında bir konser dizisi şeklinde tasarlanan bu etkinlik, Litvanya kökenli ve New York'ta eğitim almış George Maciunas (1931-1978)¹⁴ tarafından organize edilmiştir. Bütünleştirici tek bir üslup yerine sanatçıların bireysel performanslarıyla herkese açık demokratik bir ortam ve yaratıcılık şekli olarak müzik, plastik sanatlar, şiir gibi farklı sanat disiplinleri veya hayat-sanat arasındaki sınırları kaldırmayı amaçlayan bu oyunsu, nükteli, eğlenceli ve anti-ticari etkinliklerin ismi, Latince "akıcı, akış" anlamına gelen "fluxus" sözcüğünden Maciunas tarafından türetilmiştir¹⁵ (Block, 1980:136). Bu tarihten itibaren "Fluxus" terimi, özellikle Avrupa, ABD ve Japonya'da gerçekleşen konserler, gösteriler ve diğer etkinlikler ile yayımlanan manifestolar ve edisyonlar için kullanılmaya başlanır. Fluxus hareketinin kökleri 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan

¹² Bkz. Manfred de la Motte, (1964). *Gerd Richter. Bilder des kapitalistischen Realismus* (Sergi Kataloğu), Berlin: Galerie René Block.

¹³ Bundan daha önce, George Maciunas'a ait olan New York'taki AG Gallery'de, besteci John Cage (1912-1992) ve öğrencileri tarafından ilk Fluxus etkinlikleri sayılabilecek, deneysel müzik dinletileri ve gösteriler gerçekleştirilmiştir. Dick Higgins (1938-1998), George Brecht (1926-2008), Jackson Mac Low (1922-2004), Al Hansen (1927-1995) gibi sonradan Fluxus'un en önemli isimleri arasında sayılacak gençlerin tümü, o yıllarda New York'ta deneysel kompozisyon dersleri veren Cage'in öğrencisi olmuştur (Kahraman, 2005:169).

¹⁴ Maciunas, bu etkinliği ABD ordusundaki askerlik görevini yerine getirmek için, Wiesbaden'de tasarımcı olarak bulunduğu süreçte organize etmiştir (Block, 1980:136; 1983).

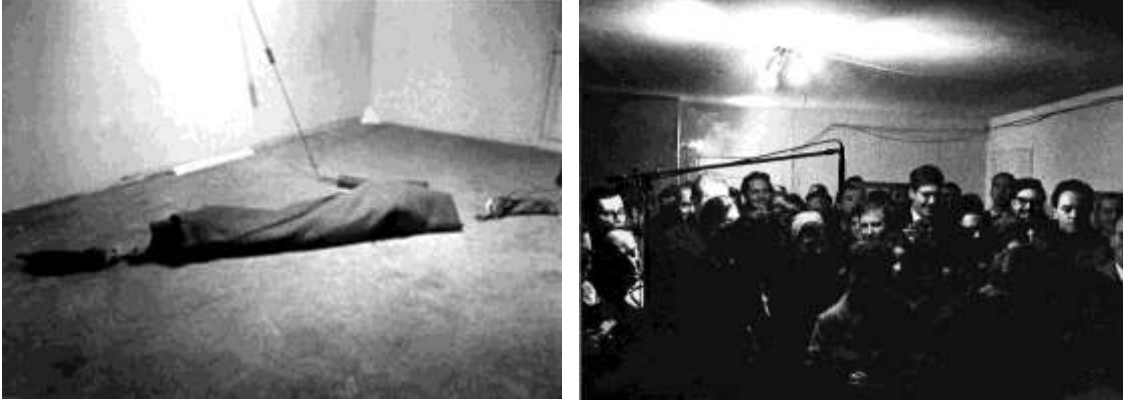
¹⁵ Esasında, Maciunas "Fluxus" terimini "Uluslararası En Yeni Sanat, Anti-sanat, Müzik, Anti-müzik, Şiir, Anti-şiir vs." isimli bir derginin adı olarak düşünmüştür. Bu dergi hiçbir zaman basılamamış; ama "Fluxus" terimi gerçekleşen çeşitli sanatsal etkinlikleri tanımlamak için kullanılmıştır (Block vd., 2002:4). Başak Şenova'ya (2003:121) ait bir makalede ise, Maciunas'ın New York'ta Lithunian Cultural Club için çıkarmayı planladığı dergiye ad olarak sözlükte on yedi farklı anlama gelen "Fluxus" sözcüğünü seçtiği, derginin ilk altı sayısı için bu anlamlardan beş tanesi üzerinde durmayı planladığı ve sanatçının hem yayıncı hem de yazı işleri müdürü olarak bu tasarımı 1962 yılında gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Tasarlanan bu dergide yer alan metinler Amerika, Japonya, Doğu ve Batı Avrupa'daki elektronik müzik, deneysel sinema, nihilizm, anarşizm, happeningler, ses şiiri, resim gibi konulara odaklanmış; ancak umulanın aksine işlediği konular açısından zamanına göre çok çağdaş bir söylem içermediği, toplanan metinler yüzünden daha çok bir antolojiyi andırdığı için eleştirilmiştir. 1964 yılında, "Fluxus 1" başlıklı çoğu dosya şeklinde sunulan değişik formatlar ve küçük nesnelereyle alternatif bir iş olarak, birbirine üç metal cıvatayla sıkıca bağlı bir formatta sadece yüz adet hazırlanan dergi ise, tahta kutuların üzerine damgalanmış ya da mühürlenmiş olarak dağıtılmıştır. Böylece Maciunas, sürekli bir bülten olarak, üç boyutlu, birbirlerinin yerine geçen nesnelere oluşturduğu yeni ve farklı bir dergi tanımı ortaya koymuştur.

avangard ve deneysel sanat akımlarında yatmaktadır. Fluxus sanatçılarının temellerini dayandırdıkları anti-sanat akımları arasında Marcel Duchamp'ın fikirleri, New York'taki Neo-Dada, Paris'teki Yeni Gerçekçilik akımları ve Düsseldorf'taki ZERO Grubu yer almaktadır (Zeller, 2002). 1960'lardan itibaren, Fluxus ile ilişkilendirilen George Maciunas, John Cage (1912-1992), Joseph Beuys, Robert Filliou (1926-1987), Nam June Paik (1932-2006), Wolf Vostell, Emmett Williams (1925-2007), Ben Vautier (d. 1935-), Gerhard Rühm (d. 1930-) ve Daniel Spoerri (d. 1930-) gibi sanatçılar müzikten şiiire, görsel sanatlardan dansa uzanan farklı sanat biçimlerinin iç içe geçtiği aksiyonlar, konserler, performanslar, happeningler gerçekleştirmeye başlar¹⁶ (Block vd., 2002:4-5).

Block, 1962 yılında Wiesbaden'de, 1963 yılında Düsseldorf Sanat Akademisi'nde veya o dönemde başka şehirlerde gerçekleşen büyük Fluxus Festivalleri'nden hiçbirini görmemiş; Fluxus etkinliklerini sadece haberlerden ve fotoğraflardan takip edebilmiştir. Kendisinde merak uyandıran Fluxus sanatçılarıyla şahsen tanışmak; galerisinde bu sanatçıların Fluxus-konserleri, happeningleri, aksiyon ve performanslarına yer vermek için onları Berlin'e davet eder (Baum, 1989:257). Böylece Galerie René Block, "Suare" (Soiree)¹⁷ başlığı altında, tek gecelik kişisel performanslar ve aksiyonlar şeklinde gerçekleşen bir dizi etkinliğe ev sahipliği yapar. 1964'ten itibaren düzenli olarak gerçekleşen *Soiree* dizisinde, Joseph Beuys, Bazon Brock (d. 1936-), Charlotte Moorman (1933-1991), Alison Knowles (d. 1933-), Dick Higgins (1938-1998), Nam June Paik ve Wolf Vostell gibi uluslararası Fluxus sanatçıları yer alır (Eusterschulte, 2015:18; Scharrer, 2015b:10-11). René Block, bu dizi kapsamında gerçekleşen Stanley Brouwn'un (1935-2017) "Bu Taraftan Brouwn" (This Way Brouwn) ve Joseph Beuys'un "Şef/Patron" (Der Chef) başlıklı aksiyon ve gösterileriyle (Görsel 2) ilk aksiyon deneyimlerini yaşar (Leuthäußer, 2015).

¹⁶ Almanya'da 1962-1994 yılları arasında gerçekleşen Fluxus etkinlikleri üzerine Gabriele Knapstein ve René Block eş küratörlüğünde gerçekleşen "Çok Düğümlü Uzun Bir Öykü. Almanya'da Fluxus 1962-1994" (Eine lange Geschichte mit vielen Knoten. Fluxus in Deutschland 1962-1994) başlıklı sergi için hazırlanan kapsamlı bir katalog için bkz. Block ve Knapstein, (2002a; 2002b). Fluxus sanatçıları tarafından hazırlanan gazete ve dergiler, yayımlanan manifestolar ile gerçekleştirilen performanslar ve diğer etkinlikler hakkında Türkçe bir derleme için bkz. Şenova, (2003).

¹⁷ Fransızca kökenli "soirée" sözcüğü akşam yapılan gösteri, toplantı, eğlence anlamlarına gelmektedir.

Görsel 2. *Soiree* dizisi, Galerie René Block

sol: Joseph Beuys, *Şef* (1964) sağ: Stanley Brouwn, "Bu Taraftan Brouwn" (1964).

Block'un uluslararası Fluxus sanatçılarıyla yakın ilişkiler kurduğu, galerisinde bu sanatçıların işlerine yer verdiği bu tarihlerde, Beuys ve Fluxus koleksiyonu da oluşmaya başlar (Can, 2011). Genellikle büro-galeri tarzında, bodrum katlarda yer alan küçük mekânlar şeklindeki bu ilk galerilerinde (Görsel 1, 3) René Block, çok fazla satış gerçekleştiremez. Galerıcilik yaptığı ilk yıllarda, galerisine daha çok meraklı insanlar gelen ve arada tek tük eser satışı gerçekleştirme imkânı bulan Block'un Berlin'de yalnızca bir tane koleksiyoncusu olmuştur (Leuthäuser, 2015). Block, galerisine gelerek Hödicke, Lueg, Polke ve Richter'in eserlerinden satın alan ancak oldukça cimri olan bu kişinin, bazı işler 800 Mark olsa dahi, her zaman bir iş için sadece 400 Mark ödediğini belirtmektedir (Baum, 1989:257). Dolayısıyla o yıllarda, sergisini gerçekleştirdiği sanatçıların pek çok eseri elinde kaldığı için, Block'un Fluxus koleksiyonu kendiliğinden oluşmaya başlar (Eusterschulte, 2018). Block hayatını idame ettirmek ve galerisini finanse etmek için gerekli olan parayı ise, bir şarap restoranında bulaşıkçı olarak çalışarak, garsonluk yaparak ve haftalık pazarlarda bal satarak kazanır¹⁸ (Baum, 1989:255, 259; Ruttimann ve Seinsoth, 2014:73; Babias ve Rollig, 2015:6).

Aralık 1966'da, Galerie René Block, Berlin-Wilmersdorf'ta bulunan Schaperstraße 11'e taşınır ve galerinin hemen yanına *Edition Block* kurulu¹⁹ (Heinrich, 2008b:143; Scharrer

¹⁸ Block yaptığı işler için "Spandau'daki bir şarap restoranında bulaşıkçı" [Alm. Tellerwäscher in einem Weinrestaurant in Spandau], "garson" [Kellner], "Berlin'deki haftalık pazarlarda bal satışı" [Honigverkauf auf Berliner Wochenmärkten] ifadelerini kullanmaktadır (Baum, 1989:255, 259). Rachel Jans (2014:14) ise doktora tezinde, Block'un işi için "gündüzleri garson geceleri galerici" [İng. waiter by day, gallerist by night] ifadesini kullanmaktadır.

¹⁹ *Galerie René Block*, kapandığı tarih Eylül 1979'a kadar aynı adreste faaliyetlerini sürdürürken *Edition Block*, 1973 yılında kendi mekânına taşınmıştır.

2017:16). Edition Block, Edition MAT, Multiples Inc., New York ve Mailänder merkezli Edition del Deposito'nun yanında uluslararası çağdaş sanatçıların sınırlı sayıda edisyon objelerini ve baskılarını piyasaya sunan en eski yayımcılar arasında yer almaktadır. Görsel sanatlar ve müzik alanlarını birleştiren işleri odağına alan Edition Block tarafından Galerie René Block ile birlikte çalışan Wolf Vostell, Joseph Beuys, KP Brehmer, KH Hödicke, Sigmar Polke, Palermo, Konrad Lueg, Richard Hamilton gibi sanatçıların yanı sıra uluslararası Fluxus hareketinin üyeleri olan Nam June Paik, Addi (Arthur) Köpcke²⁰, Dieter Rot ve Robert Filliou gibi sanatçıların *edisyonları* [Alm. Auflagen/İng. Editions] yayımlanır (Heinrich, 2008b:143-144).

René Block 1966 yılında, Almanya'nın en genç galericisi olarak *Yenilikçi Alman Sanat Tacirleri Derneği/Birliği*'nin [Verein Progressiver Deutscher Kunsthändler] kurucu üyesi olur (Buchmaier, 2015:30). Bu derneğin 1967'de düzenlediği dünyanın en eski sanat fuarlarından olan *Kölner Kunstmarkt*'in (Köln Sanat Pazarı)²¹ da kurucu ekibi arasında yer alır (Eichhorn, 2014:77-78).²²

²⁰ Sanatçının soyadı, farklı kaynaklarda Köpcke/Koepcke şeklinde de geçmektedir.

²¹ Günümüzdeki adı *Art Cologne*'dur. Bu ilk sanat fuarının başlangıcından günümüze geçirdiği değişim hakkında Block'un yorumları şu şekildedir:

Kölner Kunstmarkt, 18 Alman galerinin katıldığı kültürel politik bir girişimdi. Yılda bir kez Almanya'nın bir şehrinde buluşmayı ve değiş-tokuş yapmayı planlamıştık. Amacımız genç Alman çağdaş sanatı hakkında ziyaretçilerle ve kendi aramızda bilgi değiş-tokuşuydu. Bu eylemimiz Köln şehri Kültür Dairesi [Kulturamt der Stadt Köln] tarafından destekleniyordu. Gürzenich, Kunsthalle ve Kunstverein gibi kamuya açık mekânlarda gerçekleştirdiğimiz bu buluşmalarda her galeri büyük stantlar için aynı ücreti ödüyordu. Ödüller çekilişle belirlenirdi. İlk fuarlar kültürel etkinliklerdi. Bunun yıldan yıla ticari bir hal alması, uluslararası galerilerin de katılıma ilgi göstermeleri, ilk yıllarda planlanmış şeyler değildi ya da bu yönde bir beklentimiz yoktu. "Lange Museumsnächte" [Uzun Müze Geceleri], bienal veya sanat fuarı gibi iyi fikirler kopyalanırken, bununla birlikte yeni ziyaretçinin beklenti ve ihtiyaçlarına göre değişim de gösterdi. Yerelden küresele doğru bir geçiş oldu (Eichhorn, 2014:70, 77-78).

²² Maria Eichhorn'un René Block'la "The Unanswered Question. İskele2" sergisi için yaptığı bu söyleşi, "Variations on a Theme: Gallerist, Collector, Curator and Director René Block Talks to Artist Maria Eichhorn About Ambition in Art, the Unexplored Diversity of Fluxus and the Importance of Music in a Career Spanning 50 Years / Variationen eines Lebens: Die Künstlerin Maria Eichhorn Spricht mit René Block über Ehrgeiz in der Kunst, die Aufarbeitung von Fluxus, die Unverzichtbarkeit von Musik und 50 Jahre Arbeit als Gallerist und Kurator" başlığıyla ilk kez *Frieze* dergisinin Eylül-Ekim 2013 tarihli, 11. sayısında (s.100-109) İngilizce ve Almanca olarak yayımlanmıştır.

Görsel 3. René Block bürosunda,
sol: René Block bürosunda Gerhard Richter'in *Prinz Sturza* yapıtının önünde, 1967,
sağ: René Block bürosunda *Hommage á Berlin* afişinin önünde, 1969 .

Görsel 4. 3. Kölner Kunstmarkt
sol: Joseph Beuys *Sürü* yerleştirmesi ile birlikte 3. Kölner Kunstmarkt'ta, 1969,
sağ: René Block Joseph Beuys'un *Sürü* yerleştirmesiyle 3. Kölner Kunstmarkt'ta, 1969.

Block, 1969 yılında gerçekleşen 3. Kölner Kunstmarkt'ta²³ Joseph Beuys'un "Sürü" (The Pack/Das Rudel) başlıklı işini²⁴ (Görsel 4) rekor bir fiyatla 110.000 DM'ye (Alman Markı) satar.²⁵

²³ İlk başta, Kunstmarkt'ın her yıl başka bir şehirde gerçekleşmesi planlanır. Ancak Köln'deki ilk sanat fuarının Almanya ve yabancı kamuoyundaki başarısı beklenmedik ölçüde iyi olunca, dernek Kunstmarkt'ın yerini değiştirmeyerek Köln'de gerçekleştirme kararı alır (Baum, 1989:259).

²⁴ Block, KP Brehmer'in bir resmi karşılığında genç bir yönetmenden aldığı Volkswagen (VW) marka minibüsüyle uzun yıllar boyunca hem sanatçıları hem de sanat yapıtlarını taşımıştır. Kendisi için oldukça değerli olan bu minibüsü eskিয়েnce atmaya kıyamamış ve Beuys'a bununla bir şey yapıp yapamayacağını sormuştur. Beuys VW minibüse bir ready-made gözüyle bakmış, önceki "kızak" işiyle de bağlantı kurarak ilkel transport araçları kızaklardan, 32 tanesini - minibüse 32 kızak sığabildiği için- yan yana getirmiştir [Bazı yayınlarda bu sayı 24 olarak geçmektedir]. Beuys'un

Dönemin önemli Amerikan sanatçıları Robert Rauschenberg, Jasper Johns veya Andy Warhol'un eserlerinin ücretine eşdeğer olan bu fiyat, o zamana kadar Alman bir sanatçının eseri için ödenen en yüksek miktar olup (Foote, 1975) Alman sanat pazarının büyümesinde çok önemli bir kırılma noktası oluşturur (Jans, 2014:7).

Görsel 5. 4. Kölner Kunstmarkt ve Kunstmesse Basel

sol: René Block Joseph Beuys'un *Keçe Takım Elbise* edisyonu ile 4. Kölner Kunstmarkt'ta, 1970,
sağ: René Block Kunstmesse Basel'de, 1971.

yaptığı yerleştirmede minibüs kızakları taşımakta, kızaklar da Beuys'un tipik malzemeleri; keçe, yağ ve el feneri taşımaktadır ki bunlar insan yaşamı için temel gereksinimler olan sıcaklık, yiyecek ve ışığı sembolize etmektedir (Baum, 1989:259-260; Block, 1992:85).

²⁵ René Block, ilk başta Beuys'a işi için ne kadar fiyat belirlemeleri gerektiğini sorar. Beuys işlerine alıcı çıktığı zaman mutlu olmakta; ama fiyat konusunda kararsızlık yaşamakta, genellikle işlerine sembolik fiyatlar koymayı tercih etmektedir (Baum, 1989:260). Bu yerleştirmesi için de "Benim için fark etmez. Şimdi pazardasın ve fiyatı sen belirle!" [Alm. "Das ist mir egal. Du hast das jetzt auf dem Markt und du bestimmst den Preis!"] cevabını verince (Leuthäuser, 2015) Block, sanatçının bu önemli yapıtını Alman sanatı için bir şans olarak değerlendirme hevesiyle sanat fuarının kuruluşu sırasında bir araştırma yapar. Robert Rauschenberg ile Andy Warhol'un eserlerinin fuardaki en pahalı eserler olduğunu ve Rauschenberg'in bir resminin 110.000 DM olarak fiyatlandırıldığını görünce Beuys'un işine de aynı fiyatı koyma kararı alır (Baum, 1989:260; Knapstein, 2011:15; Jans, 2014:7). Sanat taciri Alfred Schmela fuar süresince her gün gelerek Beuys'un bu işini 40.000 DM [Bazı yayınlarda bu rakam 30.000 DM olarak geçmektedir] karşılığında satın almak ister; ancak Block bu fiyatı kabul etmez. Beuys tereddüt ederek acaba fiyatı düşürsek mi demesine rağmen Block fiyatı düşürmez. Fuarın üçüncü ve son günü Schmela tekrar gelerek teklifini yineler. Aslında galerisi için hayal edilemez bir miktar olmasına rağmen Block bu teklifi de reddeder; riske girip şansını sonuna kadar zorlamayı tercih eder. Fuarın son günü sanat koleksiyoncusu Jost Herbig gelerek eseri 110.000 DM'ye satın alır. Alman avangard bir sanatçının bir eserinin ilk defa 100.000 DM sınırını geçmesi sanat ortamında büyük sansasyon yaratır. Gazetelerde "Şimdi, 8 DM ile 100.000 DM arasında Beuys bulunmakta" yorumları yer alır (Baum, 1989:260).

Görsel 6. Conrad Schnitzler, Kluster-Musik, 1970, *Akustische Räume III* dizisi kapsamında, sol arkada René Block, Galerie René Block, Berlin.

René Block, 1974 yılında Berlin'deki on yıllık galeri programında sansasyonel başarılar yerine sanatta yeni olanı desteklemesi ve sunması; galerisinde Fluxus, Pop, Minimal, Happening, Environment gibi akımları ilk kez sergilemesi (Görsel 5, 6) nedeniyle *Alman Eleştirmenler Birliği* [Verband der deutschen Kritiker] tarafından görsel sanatlar alanında verilen 1973 yılı eleştirmen ödülünü kazanır. Ödülü duyuran yazıda, başlıca devlet kurumlarının bile bu görevi yerine getirmekten çekindiği bu on yıllık süreçte, Block'un bu örnek davranışıyla kamusal bir görevi yerine getirdiğine dikkat çekilmektedir (Block, 1974:30).

Aynı yıl Joseph Beuys ile birlikte New York'a gider. Orada Beuys'un "Koyote/Kır Kurdu"²⁶. Amerika'yı Seviyorum, Amerika da Beni Seviyor" (Coyote. I Like America and America Likes Me)²⁷ başlıklı performansıyla *René Block Gallery*'nin²⁸ açılışını gerçekleştirir (Taraba, 1986:14).

²⁶ İngilizce "coyote" sözcüğü bazı yazarlar tarafından Türkçeye "çakal" şeklinde de çevrilmiştir.

²⁷ Prodüksiyon: René Block Gallery, New York, 1974/78 Kamera: Helmut Wietz, Yardımcılar: Ursula Block, Caroline Tisdall, Irene von Zahn, Ernst Mitzka, 35 dk, siyah beyaz, konuşmasız, 16 mm film (Minas, 1990a:6; 1990b:11; Beykal, 1992:96).

²⁸ Mayıs 1974-Haziran 1977 arasında açık kalan René Block Gallery'nin adresi 409 West Broadway, New York'tur. Açık kaldığı sürede René Block Gallery'de gerçekleşen tüm sergi ve diğer etkinliklerin kronolojik bir dökümü için bkz. Babias vd., (2015:469-474).

Görsel 7. Koyote/Kır Kurdu. Amerika'yı Seviyorum, Amerika da Beni Seviyor, 1974, 35 dk, siyah beyaz, konuşmasız, 16 mm film, René Block Gallery, New York.

23-25 Mayıs 1974 tarihleri arasında²⁹ gerçekleşen bu performans, Beuys'un istekleri doğrultusunda René Block tarafından organize edilir. Beuys, yalnızca bir "kır kurdu" (Coyote)³⁰ ile diyaloga girmek istediğini ve bunun dışında Amerika hakkında hiçbir şey görmek, bilmek istemediğini dile getirir. Beuys Amerika topraklarına basmadan bu performansı gerçekleştirmek ister. New York'taki galeri mekânı René Block'a ait olmasından dolayı, izole edilmiş, dışa kapalı [İng. enclave] bir Avrupa mekânıdır. Bu nedenle Beuys Amerika'ya gelmeyi kabul eder (Foote, 1975; Block, 1992:92).

Beuys Amerika'ya girdiği andan itibaren gözlerini kapar, pasaport kontrolünden geçemez de bir keçeğe sarılır. Sanatçı havaalanından ambulansla alınır, ambulansın yol boyunca sirenleri çalar ve keçeğe sarılı vaziyette, sedye üzerinde René Block'un galerisine götürülür (Görsel 7), bir kafesle seyircilerden ayrılmış bu galeri mekânında üç gün boyunca vahşi bir kır kurdu ile aynı ortamda kalır. Beuys'un bu gösterisindeki 'kır kurdu' bronz ya da taştan yapılmış bir 'kurt heykeli' değil, gerçek bir kurttur. Aksiyonu oluşturan diğer elemanlar sanatçının kendisi, keçe, fener, baston, deri eldiven, metal üçgen, saman, türbin sesi yayan bir cihaz ve Wall Street gazeteleridir (Block, 1992:92; Yılmaz, 2012:295-300; Merdaner, 2016:90). Sanatçı, aksiyonu sırasında döngüler halinde eylemler gerçekleştirir; keçeğe sarılarak samanların üzerinde yatar, ayağa kalkarak bastonunu havaya kaldırır, metal üçgene üç defa vurur, düzenli bir şekilde kurda yaklaşır, eldivenlerini atarak hayvanla ilişki kurmaya çalışır (Görsel 7). Beuys'un aksiyonu aynen başladığı gibi, sanatçının keçeğe sarılı bir şekilde, sedye üzerinde tekrar ambulansla havaalanına götürülmesi ve gözlerini kapayarak uçağa binmesi ile sonlanır (Block, 1992:88-89; Schneede, 1992:117-120; Martin, 2012:513). Gösteride kullanılan kır kurdu, Amerika yerlilerinin inancına göre kutsal kabul edilen bir hayvandır (Schneede, 1992:120). Bu kurt, beyaz adam tarafından ayrımcılığa uğrayan, katledilen Amerika'nın ilk sahipleri

²⁹ Davetiyesinde "bir haftalık performans"ın 21-25 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşeceği duyurulmuştur. Bkz. Babias vd., (2015:469). Aksiyon, 20 Mayıs tarihinde Beuys'un John F. Kennedy Uluslararası Havaalanı'na inmesinin ardından ambulansla Manhattan'a gelerek kır kurduyla (Coyote) ilk karşılaşması ile başlamıştır (Schneede, 1992:117-119). Ancak Sağlık Müdürlüğü tarafından verilmesi gereken izin ve onayın gecikmesi gibi, yaşanan bazı aksilikler nedeniyle (Baum, 1989:261-62) Beuys'un aksiyonunun izleyiciler önünde, kafesin içinde gerçekleştireceği bölümü 23-25 Mayıs tarihleri arasında, ayrılış gününe kadar sürmüştür (Schneede, 1992:117-118).

³⁰ Beuys ilk başta bu aksiyonda bir "geyik" [Alm. Hirsch] ya da "büyük kuzey geyiği/mus" [Alm. Elch] kullanmayı düşünür; ama bunlar Avrupalı hayvanlar oldukları gerekçesiyle Amerika yerlisi [Alm. ur-amerikanisch] bir hayvan olan "kır kurdu"nu [Alm. Kojote/Coyote] kullanmaya karar verir (Baum, 1989:261). Bazı yayınlarda Beuys'un bu aksiyonda kullandığı kır kurdunun ismi "Little John" olarak geçmektedir (Taraba, 1986:14).

Kızılderililer ile siyahilere gönderme yapmakta, Beuys için baskı/zulüm ve özgürlük karşıtlığını sembolize etmektedir. Beuys performansında, ayrımcılığa uğrayan bu grupları simgeleyen kurtla bir diyalog kurmaya çalışmıştır (Foote, 1975). Sanatçı, kır kurdunun ilk Amerikan yerlileri tarafından Bering Boğazı üzerinden Asya'dan getirildiği görüşündedir. Bu nedenle kır kurdu Beuys için Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan [sanatçının Eurasia/Avrasya düşüncesiyle bağlantılı] efsanevi bir hayvandır (Schneede, 1992:120). Gösteride kullanılan diğer malzemeler metal üçgen, bilinç; türbin sesi, teknoloji; el feneri, depolanmış enerji; eldivenler, her türlü eylemi yapabilen eller ve Wall Street gazetesi de ABD ekonomisinin acımasızlığına gönderme yapmaktadır. New York sanat piyasasının şovenist tavrı, Amerikan emperyalizmi, Vietnam Savaşı vb. konulara karşı eleştiriler taşıyan Beuys'un bu şamanist performansı, aynı zamanda yerel kültürün değersizleştirilmesine de dikkat çekmektedir (Baum, 1989:261-262; Yılmaz, 2012:295-299; Martin, 2012:513).

Block kendi galericilik faaliyetlerinin yanı sıra 1970'lerden itibaren, farklı kurumlar için daha büyük sergilerin küratörlüğünü üstlenmeye başlar. 1972 yılında, Stuttgart'taki Württembergischer Kunstverein için "Szene Berlin Mai 72" (Berlin Sahnesi Mayıs 72) başlıklı sergi kurumlar için gerçekleştirdiği ilk sergidir. Ardından Neuer Berliner Kunstverein için, "Grafik Teknikler" (Grafische Techniken) (1973) ve "Çoğaltmanın Tarihi" (Geschichte des Multiples) (1974) başlıklı iki büyük sergi düzenleme olanağı bulur. Bu sergiler, *baskı resimler* ([Alm. Druckgraphik] ve *çoğaltmaların* [İng./Alm. Multiples]) başlangıcından 1970'lere uzanan tarihsel sürecini toplu bir bakışla sunmayı amaçlamıştır. Sergilere konu olan *Multiples/Çoğaltmalar* terimi genellikle edisyonlar ya da baskılar halinde sınırlı sayıda üretilmiş, orijinallik konusunu tartışmaya açan ve tekil üretim yapıtlara nazaran daha ucuza satılan yapıtları ifade etmektedir. Yeni teknik ve üretim yöntemleri kullanılarak üretilen çoğaltma yapıtlar; George Maciunas, Joseph Beuys, KP Brehmer gibi sanatçılar tarafından düşüncelerini yaygınlaştıran, sanat pazarını demokratikleştiren araçlar olarak görülmüştür (Kuo, 2014:230; Glaser, 2014:49-51).

1976'da Berlin'deki Sanatlar Akademisi [Akademie der Künste] ve Berliner Festspiele için New York sanat ortamını anlatan "New York – Downtown Manhattan: SoHo"³¹ başlıklı çok büyük bir sergi düzenler. Block'un New York'ta edindiği deneyimlerini ve yeni karşılaşmalarını

³¹ Bu sergi, Akademie der Künste Berlin'de, 5 Eylül – 17 Ekim 1976 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

dahil ettiği bu sergi, New York'un avangard sanatçı semti SoHo üzerine yoğunlaşmıştır (Leuthäuser, 2015). Block, bu sergiyle Laurie Anderson³², Joan La Barbara, Joan Jonas, Lucinda Childs, Philip Glass Ensemble gibi müzisyenleri, dansçıları ve performans sanatçılarını ilk kez Berlin'e davet eder (Scharrer, 2015a:45). *New York – Downtown Manhattan: SoHo* sergisi daha sonra, Kopenhag yakınlarındaki Louisiana Modern Sanat Müzesi'nde [Louisiana Museum of Modern Art, Humlebæk] gösterilmiştir.

Block 1979 yılında, "Gözler ve Kulaklar İçin: Müzik Kutusundan Akustik Ortama" (Für Augen und Ohren. Von der Spieluhr zum Akustischen Environment)³³ başlıklı büyük bir projenin hazırlıklarına başlar. Aynı yıl, açılışından tam on beş yıl sonra 15 Eylül 1979'da, Berlin'deki galerilerini "Evet, şimdi bu boku burada bitirelim" (Ja, jetzt brechen wir hier den Scheiß ab) başlıklı dev bir Beuys enstalasyonu ile kapatmaya karar verir³⁴ (Görsel 8). Berlin sanat piyasasındaki büyük patlamanın [Alm. Kunstmarkt-Boom] hemen öncesinde (Babias, 2001:13; Leuthäuser, 2015), bu kararı almasının en büyük nedeni olarak resmî kurumlar için daha büyük ölçekli sergiler organize etme isteğine, galeri faaliyetlerinin engel teşkil etmesini gösterir (Ursprung, 2015:15). Aynı zamanda, bağımsız sergi yapımcısı olarak farklı kurumlarla büyük projeler gerçekleştirme fikri, bu bilinmeyen alan Block'u heyecanlandırır ve bu riski almaya karar verir (Baum, 1989:263).

René Block, Marius Babias ile gerçekleştirdiği bir röportajda (2001:13), aslında Berlin'deki galerisini daha öncesinde, açılışından on yıl sonra, 1974'te kapatmayı düşündüğünü; ancak galerisinin New York'taki şubesinin açılışının buna engel olduğunu belirtmiştir. 1977 yılında kentsel dönüşüm nedeniyle mekân sorunuyla karşı karşıya kaldığı New York'taki galerisini kapatmasının ardından bütün galeri faaliyetlerini durdurma fikri ortaya çıktığını; Berlin'deki galerisinin kuruluşundan itibaren on beş yıl boyunca, *mücadeleci bir galeri* [Alm. Kampfgalerie] olarak tanındığını pek çok sanatçıyı başarıya taşıdığını; ancak 1979 yılında artık ne Richter, ne Polke, ne Beuys, ne Vostell, ne de Hödicke'nin Schaperstraße'de küçük bir galeriye

³² Block tarafında sergiye davet edilen 17 sanatçı arasında en genci olan Laurie Anderson (Leuthäuser, 2015), Lucinda Childs ve Philip Glass Ensemble Avrupa'ya ilk defa bu proje kapsamında gelmiştir (Knapstein, 2011:22).

³³ Proje kapsamındaki sergi, Akademie der Künste Berlin'de 20 Ocak – 2 Mart 1980 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

³⁴ 1964-1979 yılları arasında Galerie René Block ve Edition Block'ta gerçekleşen tüm sergi ve diğer etkinliklerin kronolojik bir dökümü için bkz. Babias vd., (2015:458-475).

ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla karar verme aşamasında Block, ya bir satıcı olarak sanatçılarla birlikte para kazanmayı tercih etmesi ya da onlarla arkadaş kalarak daha farklı bir seviyede çalışmalarını sürdürmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu farklı, bilinmeyen seviyenin çekiciliğine kendisini kaptırarak yeni bir meydan okuma hissiyle büyük ölçekli sergiler organize etmeyi tercih etmiştir (Babias, 2001:13).

Görsel 8. Joseph Beuys ve René Block, *Evet, şimdi bu boku burada bitirelim* (Ja, jetzt brechen wir hier den Scheiß ab) sergisinin kurulumu sırasında, Galerie René Block, Berlin, 1979.

4. Köklere Dönüş: Edition Block'un Tekrar Açılması

1979 yılında, tüm galerilerini kapattıktan sonra, bağımsız küratör olarak başta Berlin'deki Sanatlar Akademisi [Akademie der Künste] olmak üzere, farklı kurumlar için büyük ölçekli sergiler organize etmiş. Daha sonraki süreçte, Almanya'nın uluslararası sanat ortamıyla kültürel ve sanatsal ilişkiler kurmasında etkin roller oynayan kurumlarda, farklı pozisyonlarda yöneticilik yapmıştır. 1982-1992 arasında yurt dışından sanatçıların Batı Berlin'e davet edilerek çalışmalarını Almanya'da sürdürdükleri bir burs programı olan Alman Akademik Değişim Servisi (DAAD) Berlin Konuk Sanatçı Programı'nda, ardından 1993-1995 arasında Alman sanatının yurt dışında temsilinden sorumlu olan Stuttgart'taki Dış İlişkiler Enstitüsü'nde (ifa), daha sonra 1997-2006 arasında Kassel'deki Fridericianum Müzesi'nde yönetici olarak çalışmıştır.

Nisan 2008'de, Berlin-Tiergarten'da galeri bölgesi olarak yeni bir anlam kazanan endüstriyel bölge Heidestraße üzerinde Türkiye'den sanatçıların ve küratörlerin uluslararası

izleyicilerle etkileşime girmesine yönelik bir platform olarak Vehbi Koç Vakfı (VKV) tarafından *TANAS - Çağdaş Türk Sanatı İçin Alan/Proje Alanı (TANAS - Raum/Projektraum für zeitgenössische türkische Kunst)* adıyla bir “Türk Kunsthalle [Sanat Alanı/Salonu]” açılmıştır (Babias ve Block, 2014:7; TANAS, t.y.; Block, 2016; 2018). “TANAS”, Türkçe “sanat” kelimesinin tersten okunuşuyla oluşturulmuş bir anagramdır. Finansal olarak tamamen VKV tarafından desteklenen mekânın idari ve sanatsal anlamda sorumlusu René Block olmuştur. Yine aynı yıl, Block tarafından TANAS ile aynı katta, *Edition Block* ismiyle bir galeri (Görsel 9) açılmıştır. Yazar Günter Herzog (2009:9), uzun yıllar sonra René Block’un tekrar bir galeri açmasını, “köklerine dönmek” olarak yorumlamıştır.

Görsel 9. TANAS ve Edition Block dış görünüm, *Heidestraße 50*, Berlin-Tiergarten.

Belirlenen amaçlar doğrultusunda 2008-2013 yılları arasında açık kalan TANAS’ta, solo ve grup sergileri olmak üzere toplam yirmi iki serginin yanı sıra uluslararası sanat profesyonellerinin katılımıyla seminerler, tartışma ve diyalog serileri düzenlenmiş; Almanca, İngilizce ve Türkçe rehberli sergi turları gerçekleşmiştir.³⁵ TANAS’taki tüm etkinlikler René Block yönetiminde ve Edition Block iş birliğinde gerçekleşmiştir (Babias ve Block, 2014:7; Block, 2016; 2018; Heinrich, 2018; Çengel Götzelt, 2018).

TANAS’ın faaliyet gösterdiği beş yıllık süreçte, Edition Block’ta Türkiyeli sanatçıların yanı sıra ağırlıklı olarak Fluxus akımıyla ilgili sanatçıların özgün baskılar, edisyonlar/çoğaltmalar

³⁵ TANAS’ta gerçekleşen tüm etkinlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdoğan Türkyılmaz, (2019:322-355).

şeklinde eserlerinin üretimi, sergilenmesi ve satışına odaklanan bir program izlenmiştir.³⁶ Edition Block, Mayıs 2014'ten beri faaliyetlerini Berlin-Wilmersdorf Prager Straße 5'te sürdürmektedir.

5. Sonuç

1964-1979 yılları arasında, *Galerie René Block* ismiyle Berlin'de ve 1974-1977 yılları arasında, *René Block Gallery* ismiyle New York'ta açtığı galerilerinde Fluxus sanatçıları destekleyen René Block, o dönemde henüz tanınmayan Gerhard Richter, Sigmar Polke, KP Brehmer, KH Hödicke, Joseph Beuys, Nam June Paik, Wolf Vostell gibi sanatçılarla birlikte gösteriler, aksiyonlar, konserler ve sergiler organize etmiştir. Fluxus akımının ve bu akıma bağlı sanatçıların önce Almanya daha sonra da Amerika'da tanınıp ün kazanmasında önemli bir rol oynamış; sanat dünyasında, bu sanatçıların galericisi olarak tanınırlık kazanmıştır. Ayrıca 1966 yılında Berlin'deki galerisinin hemen yanında açtığı *Edition Block* tarafından Vostell, Brehmer, Polke, Beuys, Hödicke, Paik, Köpcke, Hamilton gibi sanatçıların geleneksel grafik baskı yöntemlerinin yanında video, plak ve günlük hayattan farklı nesnelere oluşturulan sınırlı sayıda çoğaltma/edisyon eserleri hazırlanarak satışa sunulmuştur. İlerleyen dönemlerde *Edition Block*'un programı, René Block'un Fluxus prensipleri çerçevesindeki sanatsal ağ oluşturma ve periferiye, *sanatsal yan sulara* [İng. artistic side-waters] olan ilgisi doğrultusunda yeni sanatçıları ve en son sanat formlarını kapsayacak şekilde, sürekli olarak genişlemeye devam etmiştir. Bunun sonucu olarak baskılar, nesnelere, kitaplar, işitsel ve görsel işler şeklinde çoğaltma eserler ortaya çıkmıştır³⁷ (Heinrich, 2008:144).

2008 yılında, *TANAS - Çağdaş Türk Sanatı İçin Alan/Proje Alanı* ile aynı binada tekrar açılan *Edition Block* da öncekine benzer bir program izlemiştir. *Edition Block*'un bu yeni döneminde en dikkat çekici nokta, galeri programında Bülent Şangar, Aydan Murtezaoğlu, Ebru Özseçen, Nasan Tur, Ayşe Erkmen, Sarkis, Gülsün Karamustafa, Mehtap Baydu gibi Türkiye kökenli çok sayıda sanatçının yer almasıdır. Türkiye sanat ortamından Halil Altındere, Şakir

³⁶ Mart 2013 – Kasım 2013 arasında, Edition Block'ta gerçekleşen tüm sergiler ve bu sergilerde yer alan sanatçıları için bkz. Babias vd., (2015:510-512).

³⁷ Yaklaşık 50 yıllık bir süreçte, Edition Block'un üretim programında yer alan sanatçıları ve üretilen edisyon/çoğaltma eserleri hakkında Martin Glaser tarafından René Block ile gerçekleştirilen röportaj için bkz. Glaser, (2014).

Gökçebağ, Nasan Tur, Nevin Aladağ, Mehtap Baydu gibi sanatçıların Fluxus'la bağlantı kuran ironik, oyunsu, mizahi yönü olan yapıtları Block'un daima ilgisini çekmektedir (Altındere, 2017; Gökçebağ, 2018; Baydu, 2018; Tur, 2018; Aladağ, 2018; Block, 2018). Bu doğrultuda galeri programının odağında yer alan eski kuşaktan Fluxus sanatçılarının ikonik edisyonları ile Türkiyeli sanatçıların ürettiği edisyonlar bir arada satışa sunulmuştur. Dolayısıyla *Edition Block*'un kurduğu iş birlikleriyle gerçekleşen edisyon/çoğaltma projeleri, Türkiye'den sanatçıların küresel sanat piyasasında görünürlük/tanınırlık kazanması ve uluslararası önemli koleksiyonlara dâhil olması noktasında oldukça etkili olmuştur.

René Block, galericilik faaliyetlerinin ve küratöryel pratiklerinin yanı sıra, 1960'lardan günümüze kadar çeşitli sanat eserleri toplayarak kişisel bir koleksiyon oluşturmaya başlamıştır. Galerici olarak yaptığı yıllardan başlayarak Richter, Polke, Brehmer, Hödicke, Beuys, Paik, Vostell, George Brecht gibi önemli sanatçıların eserlerini koleksiyonuna dâhil eden Block, tarihsel olarak 1960'lı yıllara uzanan dünyanın önde gelen Fluxus koleksiyonlarından birine sahiptir. René Block Koleksiyonu'nda klasik tuval resimleri; yerleştirme, obje sanatından örnekler, fotoğraf ve videoya kıyasla daha az temsil edilmektedir. *Edition Block*'ta sanatçılarla iş birliği halinde üretilen edisyon/çoğaltma yapıtların birçoğunu kendi koleksiyonuna dâhil eden René Block, uzun yıllardır sanatçılardan tekil üretim eserler de satın almaktadır. Özellikle 1979 yılında, tüm galerilerini kapatınca, Fluxus sanatçılarının üretmiş olduğu edisyon/çoğaltma pek çok eser elinde kalmış ve böylece Block Koleksiyonu büyük bir genişleme yaşamıştır³⁸ (Özdoğan Türkyılmaz, 2019:275, 380-81; 2021:522).

Küresel sanat ortamında, elli yılı aşkın bir süredir özellikle Fluxus akımıyla ilgili sanatçıların destekleyicisi, sergi yapımcısı, galericisi olarak önemli bir yere sahip olan René Block, günümüzde halen Berlin'de bulunan *Edition Block* isimli galerisinde ve Danimarka'nın Møen adasındaki Askeby'de bulunan *Kunsthal 44Møen*'de³⁹ çalışmalarını sürdürmekte, bağımsız küratör olarak küçük ölçekli sergiler düzenlemeye devam etmektedir.

³⁸ René Block Koleksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdoğan Türkyılmaz, (2019:275-298). Ayrıca Block Koleksiyonu'nun son durumu hakkında bir değerlendirme için bkz. Özdoğan Türkyılmaz, (2021).

³⁹ Kunsthal 44Møen René Block, Bjørn Nørgaard, Ursula Reuter Christiansen ve Henning Christiansen tarafından 2008 yılında kurulmuştur (Eichhorn, 2014:79).

Kaynakça

Abdullah, H. (2017). "Pop Art at the Frontline of the Cold War: René Block's 'Capitalist Realism' in 1960s West Berlin", *Art in transfer in the Era of Pop. Curatorial Practices and Transnational Strategies*, ed. Annika Öhrner, Stockholm: Södertörn Studies in Art History and Aesthetics & Terra Foundation for American Art, p.161-187.

Aladağ, N. (2018). Nevin Aladağ ile Yapılan Görüşme, Berlin: 9 Aralık.

Altındere, H. (2017). Halil Altındere ile Pilot Galeri'de Yapılan Görüşme [İngilizce], İstanbul: 24 Ekim.

Babias, M. (2001). *Ich War Dabei, Als... Interviews 1990-2000*, Christoph Keller, Frankfurt am Main: Revolver – Archiv für aktuelle Kunst.

Babias, M. ve Block, R. (2014). "Vorwort/Önsöz", *n.b.k. Diskurs Band 8: The Unanswered Question. İskele2* (Sergi Kataloğu), Marius Babias ve René Block, Berlin: Neuer Berliner Kunstverein // TANAS – Raum für zeitgenössische türkische Kunst // Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König, p.5-8.

Babias, M. ve Rollig, S. (2015). "Vorwort", *n.b.k. Ausstellungen Band 18: René Block. Ich kenne kein Weekend. Ausstellungsprojekte, Texte und Dokumente seit 1964* (Sergi Kataloğu), ed. Marius Babias, Birgit Eusterschulte ve Stella Rollig, Berlin: Neuer Berliner Kunstverein (n.b.k.); Köln: Verlag der Buchhandlung Walter König, p.6-8.

Babias, M. vd. (2015). *n.b.k. Ausstellungen Band 18: René Block. Ich kenne kein Weekend. Ausstellungsprojekte, Texte und Dokumente seit 1964* (Sergi Kataloğu), Berlin: Neuer Berliner Kunstverein (n.b.k.); Köln: Verlag der Buchhandlung Walter König.

Baum, S. (1989). "Die Frühen Jahre. Gespräche mit Galeristen: René Block", *Kunstforum International*, Sayı 104 (Die Frühen Jahre Kunstwerte - Markt und Methoden), Kasım-Aralık, s.254-264.

Baydu, M. (2018). Mehtap Baydu ile Sanatçının Atölyesinde Yapılan Görüşme, Berlin: 12 Kasım.

Beykal, C. (1992). *Beuys Etkinlikleri: Gösteri, Konferans, Panel: 5 Kasım 1991 Salı, 6 Kasım 1991 Çarşamba, 7 Kasım 1991 Perşembe (Üç Gün)*, çev. Deniz Derman, İstanbul: a+A Plastik Sanatlar Derneği Yayın Dizisi, Mas Matbaacılık.

Block, R. (1974). "Der Galerist Sät – der Kunsthändler ernt. Hat der Galerist eine Überlebendeschance?", *Magazin Kunst*, Nr. 55/56, p.30-31.

Block, R. (1980). "Die Summe aller Klänge ist Grau", *Für Augen und Ohren. Von der Spieluhr zum Akustischen Environment. Objekte. Installationen, Performances* (Sergi Kataloğu), Berlin: Akademie der Künste, p.103-146.

Block, R. (1983). "Vorwort", *1962 Wiesbaden Fluxus 1982. Eine kleine Geschichte von Fluxus in drei Teilen (Sergi Kataloğu)*, Wiesbaden: Harlekin Art, Berlin: Berliner Künstlerprogramm des DAAD.

Block, R. (1992). "Berlin - New York Aksiyonları 1964-1979", çev. Deniz Derman, *Beuys Etkinlikleri: Gösteri, Konferans, Panel: 5 Kasım 1991 Salı, 6 Kasım 1991 Çarşamba, 7 Kasım 1991 Perşembe (Üç Gün)*, Canan Beykal, İstanbul: a+A Plastik Sanatlar Derneği Yayın Dizisi, Mas Matbaacılık, s.76-95.

Block, R. (2016). René Block ile Edition Block'ta Yapılan Görüşme [Almanca], Berlin: 28 Kasım.

Block, R. (2018). René Block ile Edition Block'ta Yapılan Görüşme [İngilizce], Berlin: 28 Aralık.

Block, R. ve Knapstein, G. (2002a). *A Long Tale with Many Knots. Fluxus in Germany 1962-1994 / Textbook*, 3. Drucken, ed. Gabriele Knapstein ve Carola Bodenmüller, Institut für Auslandsbeziehungen e. V., Ostfildern-Ruit bei Stuttgart: Dr. Cantz'sche Druckerei, (1995).

Block, R. ve Knapstein, G. (2002b). *Eine lange Geschichte mit vielen Knoten. Fluxus in Deutschland 1962-1994 / Katalog*, 3. Basım, ed. Gabriele Knapstein ve Carola Bodenmüller, Institut für Auslandsbeziehungen e. V. Yayını, Ostfildern-Ruit bei Stuttgart: Dr. Cantz'sche Druckerei, (1995).

Block, R. vd. (2002). "Introduction", *A Long Tale with Many Knots. Fluxus in Germany 1962-1994 / Textbook*, 3. Basım, ed. Gabriele Knapstein ve Carola Bodenmüller, Institut für Auslandsbeziehungen e. V. Yayını, Ostfildern-Ruit bei Stuttgart: Dr. Cantz'sche Druckerei. (1995), p.4-5.

Buchmaier, B. (2015). "Ambivalenz Macht Attraktiv. René Block als Galerist", yay. René Block, ed. Eva Scharrer, *Blocks Weekend Zeitung*, 15 Eylül, Berlin: Edition Block GmbH, p.28-33.

Çengel Götzelt, Ö. (2018). TANAS Halkla İlişkiler Sorumlusu Özlem Çengel Götzelt ile Yapılan Görüşme, Berlin: 29 Aralık.

Eichhorn, M. (2014). "Variationen Eines Lebens. Interview mit René Block/Bir Hayat Üzerine Çeşitlemeler: René Block ile Söyleşi", *n.b.k. Diskurs Band 8: The Unanswered Question. İskele2 (Sergi Kataloğu)*, Marius Babias ve René Block, Berlin: Neuer Berliner Kunstverein // TANAS – Raum für zeitgenössische türkische Kunst // Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König, p.65-79.

Eusterschulte, B. (2015). "Demonstrationen für die Kunst und ein Koffer fürs Weekend", *n.b.k. Ausstellungen Band 18: René Block. Ich kenne kein Weekend. Ausstellungsprojekte, Texte und Dokumente seit 1964 (Sergi Kataloğu)*, ed. Marius Babias, Birgit Eusterschulte ve Stella Rollig, Berlin: Neuer Berliner Kunstverein (n.b.k.); Köln: Verlag der Buchhandlung Walter König, p.16-24.

Eusterschulte, B. (2018). Birgit Eusterschulte ile Yapılan Görüşme [İngilizce kısmen Almanca], Berlin: 11 Eylül.

Foote, L. (1975). A Talk With René Block. *Some Artists, for Example Joseph Beuys. Multiples, Drawings, Videotapes*, Riverside: University of California.

Gökçebağ, Ş. (2018). Şakir Gökçebağ ile Sanatçının Atölyesinde Yapılan Görüşme, Hamburg: 9 Kasım.

Glaser, M. (2014). "René Block ve Sanatta Çoğaltma", *Artam Global Art&Design*, Sayı 29, s.49-55.

Heinrich, B. (2008). "'Dem Multiple Gehört die Zukunft' Der Verleger René Block/ 'The Future Belongs to Multiples' René Block the Publisher", *Who killed the painting? Werke aus der Sammlung Block im Neuen Museum in Nürnberg* (Sergi Kataloğu), ed. Thomas Heyden ve Birgit Suk, Nürnberg: Neues Museum – Staatliches Museum für Kunst und Design in Nürnberg, s.142-157.

Heinrich, B. (2010). "KP Brehmer", Starter - Vehbi Koç Vakfı Çağdaş Sanat Koleksiyonu'ndan İşler/Works From The Vehbi Koç Foundation Contemporary Art Collection (Sergi Kataloğu), ed. İlkyay Balıç, İstanbul: ARTER Yayını, Ofset Yapımevi, s.213.

Heinrich, B. (2018). TANAS Sanat Direktörü Barbara Heinrich ile Yapılan Görüşme [İngilizce], Berlin: 22 Aralık.

Herzog, G. (2009). "René Block im Gespräch mit Günter Herzog", *Sediment. Mitteilungen zur Geschichte des Kunsthandels*, Heft 16. p.8-31.

Jans, R. (2014). *Art on the Border: Galerie Rene Block and Cold War Berlin*, Ph.D. Dissertation, Chicago: The University of Chicago.

Kahraman, H. B. (2005). *Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve Öteleri...*, 3. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Knapstein, G. (2011). *René Block im Gespräch mit Gabriele Knapstein*, yay. Susanne Pfeffer, ed. Friederike Schäfer, [anlässlich der Gesprächsreihe Alte Hasen in den KW Institute for Contemporary Art, Berlin am 24. November 2009] Köln: Verlag der Buchhandlung Walther König.

Kuo, M. (2014). "Speculative Realism: An Interview with René Block", *Artforum*, Vol. 52, No. 8, p.228-231.

Martin, O. (2012). "Performans Sanatı", *Sanatın Tüm Öyküsü*, gen. ed. Stephen Farthing, Çin: Hayalperest Yayınevi, s.512-513.

Merdaner, E. (2016). *Joseph Beuys "Sanatı ve Felsefesine Bir Bakış"*, İstanbul: Tekhne Yayınları.

Minas, G. (1990a). *Joseph Beuys: Bir Video Programı*, Goethe Enstitüsü Münih Yayını, Mainz: Maus.

Minas, G. (1990b). *Joseph Beuys: Ein Video Programm*, Goethe-Institut München Yayını, Mainz: Maus.

Özdoğan Türkyılmaz, H. (2019). *Küreselleşen Türkiye'nin Kültür ve Sanat Ortamında Bir Aktör: René Block*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Özdoğan Türkyılmaz, H. (2021). "René Block Koleksiyonu'nda Yer Alan Türkiyeli Sanatçılar ve Eserleri", 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 7-9 Ekim 2020, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, s.520-546.

Ruttimann, S. ve Seinsoth, K. (2014). "Interview with René Block", *ONCURATING.org*, No. 22 (Politics of Display), p.73-78.

Scharrer, E. (Ed.) (2015a). *Blocks Weekend Zeitung*, 15 Eylül, Berlin: Edition Block GmbH.

Scharrer, E. (2015b). "'So langweilig wie möglich'" Block und Fluxus", yay. René Block, ed. Eva Scharrer, *Blocks Weekend Zeitung*, 15 Eylül, Berlin: Edition Block GmbH, p.10-16.

Scharrer, E. (2017). "Çarpmak! Multiplying in Turkish/Çarpmak! Multiplizieren auf Türkisch/Çarpmak! (Sayıca Çoğaltmak)", Alm-Tr. çev. Özge Karlık, Alm-İng. çev. Nina Ludolphi, *İsimsiz, Berlin - Edition Block/Ohne Titel, Istanbul - Zilberman Gallery* (Sergi Kataloğu), Berlin: Edition Block, Istanbul | Berlin: Zilberman Gallery, s.6-19.

Schneede, U. M. (1992). "Beuys & Block: Über die Aktionen des Künstlers, die der Galerist Ermöglichte/On the Action Pieces of the Artist, Which the Gallerist Made Possible", *Hovedet gennem muren/Mit dem Kopf durch die Wand/Head Through the Wall. Samling/Sammlung/Collection Block* (Sergi Kataloğu), ed. Elisabeth Delin Hansen ve René Block, Kopenhagen: Statens Museum for Kunst, s.107-123.

Şenova, B. (2003). "Fluxus Üzerine Notlar", *art-ist: Güncel Sanat Seçkisi*, Sayı 6, s.118-129.

TANAS. (t.y.). *Webseite Text*. Edition Block Archive, Berlin.

Taraba, S. (1986). "Little John und Westkräfte: Nachdenken über Joseph Beuys", *Kultur - Zeitschrift für Kultur und Gesellschaft*, jg. 1, Nr 1, p.14-16.

Tur, N. (2018). *Nasan Tur ile Sanatçının Atölyesinde Yapılan Görüşme*, Berlin: 27 Kasım.

Ursprung, P. (2015). "Auslandsbeziehungen. Die Galerie René Block", *n.b.k. Ausstellungen Band 18: René Block. Ich kenne kein Weekend. Ausstellungsprojekte, Texte und Dokumente seit 1964* (Sergi Kataloğu), ed. Marius Babias, Birgit Eusterschulte ve Stella Rollig, Berlin: Neuer Berliner Kunstverein (n.b.k.); Köln: Verlag der Buchhandlung Walter König, p.11-15.

Yılmaz, M. (2012). "Beuys'u Okumak", *Sanatın Günceli Güncelin Sanatı*, haz. Mehmet Yılmaz, Ankara: Ütopya Yayınevi, s.291-300.

Zeller, U. (2002). "Foreword". G. Knapstein ve C. Bodenmüller (Ed.). *A Long Tale with Many Knots. Fluxus in Germany 1962-1994 / Textbook*, 3.Press, ed. Gabriele Knapstein ve Carola Bodenmüller, Institut für Auslandsbeziehungen e. V. Übertragung, Ostfildern-Ruit bei Stuttgart: Dr. Cantz'sche Druckerei. (1995), p.3.

İnternet Kaynakları

Can, N. A. (2011). "René Block ve 1990 Sonrası Çağdaş Türk Sanat Ortamında Otorite ve Dil Kurguları", ed. Ali Artun, *Skopdergi*, Sayı: 1 (İstanbul Sanat İşletmeleri 1990-2011), [Elektronik Sürüm].

Grass, M. (9 Şubat 2016). "Kleve: Der Maler im Turm starb vor 50 Jahren", *Rheinische Post/RP Online* [Elektronik Sürüm].

Krölller-Müller Museum. (t.y.). *Unique in Every Season*, <https://krollermuller.nl/en/unique-in-every-season>, Erişim tarihi: 02.05.2019.

Leuthäuser, F. (2015). "René Block – Gespräch", *Café Deutschland. Im Gespräch mit der ersten Kunstszene der BRD*, 13 August, Heidelberg: Kehrer Verlag. <https://cafedeutschland.staedelmuseum.de/gespraeche/rene-block>, Erişim tarihi: 28.06.2021.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. "Galerie René Block", Frobenstrasse 18, Berlin-Schöneberg, 1964: Archiv Block, Berlin, Fot. Hilde Zenker.

Görsel 2. "Soiree" dizisi, Galerie René Block. sol: Joseph Beuys, "Şef " (1964) sağ: Stanley Brouwn, "Bu Taraftan Brouwn" (1964): Archiv Block, Berlin, Fot. Jürgen Müller-Schneck.

Görsel 3. "René Block bürosunda" sol: René Block bürosunda Gerhard Richter'in "Prinz Sturza" yapıtının önünde, 1967. sağ: René Block bürosunda "Hommage á Berlin" afişinin önünde, 1969: Archiv Block, Berlin, Fot. KP Brehmer.

Görsel 4. "3. Kölner Kunstmarkt" sol: Joseph Beuys "Sürü" yerleştirmesi ile birlikte 3. Kölner Kunstmarkt'ta, 1969. sağ: René Block Joseph Beuys'un "Sürü" yerleştirmesiyle 3. Kölner Kunstmarkt'ta, 1969: Archiv Block, Berlin, Fot. Angelika Platen.

Görsel 5. "4. Kölner Kunstmarkt ve Kunstmesse Basel" sol: René Block Joseph Beuys'un "Keçe Takım Elbise" edisyonuyla 4. Kölner Kunstmarkt'ta, 1970. sağ: René Block Kunstmesse Basel'de, 1971: Archiv Block, Berlin, Fot. Angelika Platen.

Görsel 6. Conrad Schnitzler, Kluster-Musik, 1970. "Akustische Räume III" dizisi kapsamında. sol arkada: René Block, Galerie René Block, Berlin: Archiv Block, Berlin, Fot. Elisabeth Niggemeyer.

Görsel 7. "Koyote/Kır Kurdu. Amerika'yı Seviyorum, Amerika da Beni Seviyor", 1974, 35 dk, siyah beyaz, konuşmasız, 16 mm film, René Block Gallery, New York: Archiv Block, Berlin Fot. Lorraine Senna (sol üst ilk fotoğraf), Fot. Caroline Tisdall (sağ üst fotoğraf), <http://www.largeglass.co.uk/Joseph-Beuys-Coyote-Photographs-by-Caroline-Tisdall> (diğer fotoğraflar), Erişim tarihi: 04.05.2019.

Görsel 8. Joseph Beuys ve René Block "Evet, şimdi bu boku burada bitirelim" (Ja, jetzt brechen wir hier den Scheiß ab) sergisinin kurulumu sırasında. Galerie René Block, Berlin, 1979: Archiv Block, Berlin, Fot. Christiane Hartmann.

Görsel 9. TANAS ve Edition Block dış görünüm, Heidestraße 50, Berlin-Tiergarten: VKV Arşivi.